MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

XII. KÖTET. 1916 MÁJUS 5. SZÁM.

Szófejtések.

1. ***Alattvaló.*** A régi nyelvben ez a szó ‚inferus, vilis, ignobilis, alacsony, silány, nemtelen, alávaló' jelentésű (l. NySz., MA[3] m., PP[1, 2] m, stb.); ez az *alattvaló* ma már elavult. A mai nyelvben az *alattvaló* ‚subditus, untertan, untertänig' jelentésű. Alig hinné az ember, hogy a ‚subditus, untertan, untertänig' jelentésű *alattvaló* aránylag újabb keletű szó; első szótári adat Márton József 1803. évi német-magyar szókönyvében található (l. az *unterthan* szót; későbbi adatok: Márt. 1807, 1811, SI., Wagner: Phras. 1822 *subditus* a., Hartl. 1827, Kr., Kassai I, 143 stb.), s összefüggő szövegben a szóval 1723-ban Csuzynál találkozunk (vö. Csuzy: Tromb. 696: a fejedelem *alattvalóit*, idézi Mátyás Fl. Nyelvt. szót. kis., NySz., uo. 323: az *alattvalók* közt NySz.). Az a kérdés, hogyan keletkezett ez a határozós összetétel? E kérdésre csak úgy válaszolhatunk, ha megfigyeljük, hogyan fejezték ki különféle korokban a magyarban a ‚subditus'-t. Erre nézve azt találjuk, hogy a ‚subditus'-t a XV—XVII. sz.-ban, s részben még a XVIII. században is a következőképen fejezték ki:

a) az alattad valokath; alatta valoinak; az ev alattok valokra; alattok valokon (l. NySz. I, 51, III, 950); az mi alattunk ualo uitezeok (l. A budai basák magyar nyelvű levelezése I, 364); az mi alattunk ualokra uo. 365, 373; az ti alattatok valokat uo. 91; az te alattad valokat uo. 91; sőt így is: az mi alattunk feleöl panaszolkodik (Nagyságod) uo. 441 stb.

b) az feolsegeod alat ualok uo. 360; az N(agyságod) alat valoktolis uo. 442; az Keg(yelmed) alatta waloi uo. 391; az N(agyság)tok alat valok uo. 453; az feölsegteök alat ualok uo. 474.

c) az ty kapitanitok birtoka alat valok uo. 180; az f(e)l-(sege)d byrtoka alat valokat uo. 154; az fölsegöd byrtoka alath valokra uo. 146; az f(e)l(sége)d birtoka alat valok ellene uo. 110; az felseged birtoka alat valokal egietömben uo. 86; az tatay

kapitan birtoka alat valok uo. 131; az mi birtokunk alat valok ou. 85, 118, 124; az ty birtokotok alat valok, főképpen az egriek uo. 131 stb.

E példák azt mutatják, hogy a XVIII. sz. elejéig a ‚subditus'-t a *való* segítségével kétféleképen fejezték ki: 1. A *való* jelzője a birtokos személyraggal ellátott *alatt* határozószó, vö. az *a*) alatti példákat; 2. A *való* jelzője *alatt* névutós határozó, vö. a *b*) és *c*) alatti példákat. A *való* ilyen functiójáról l. Kertész M., NyK. XLIII, 92.

A fenti példák alapján az a nézetem, hogy a mai ‚subditus' jelentésű *alattvaló* eredetéről csak ez a két magyarázat lehetséges: vagy nyelvújítói alkotás Csuzytól, illetőleg a XVIII. sz. végén valaki mástól, vagy pedig mondatból való kiválás: tapadás útján keletkezett a *b*) és *c*) alatt felsorolt: *Felséged alatt valók, Nagyságod alatt valók, az Felséged birtoka alatt valók*-féle szerkezetekből. Mind a két felfogást érvekkel meg lehet támogatni, mi azonban valószínűbbnek tartjuk, hogy az *alattvaló* ‚subditus' jelentésben tudatos, tehát nyelvújítói alkotás.

2. ***Izsó.*** A XIII—XV. század emlékeiben gyakran előforduló személy- és helynév az *Isou̯* ≻ *Isó* ≻ *Izsó* (irva *Isou, Isov, Iso* Kovács, Ind.; *Isouteleke, Isoteluke, Isowrethe, Isow, Izow* OklSz.; *Ysowlaka,* Csánki I, 628, *Izsopallaga* vel *Isopallaga,* Lipszky, Rep.). Hogy ez *Izsó*nak milyen az eredete, arra két nézet van. Az egyik Bod Péteré, a ki a régi emlékekben található *Isu* írott alakot *Josephus*nak értelmezi, a másik az OklSz.-é. Az OklSz. az *Izsó* nevet vagy a *Josephus*-szal, vagy pedig az *Esau*-val tartja azonosnak, s megjegyzi, hogy a Váradi reg.-ban van egy „comes de Vgosa", a kit a Vár. reg. egyszer „*Isou* comes de Vgosa"-nak, másszor „*Esau* comes de Hugusa"-nak nevez (Karácsonyi-Borovszky kiadásában 31. §.: *Isov* comes de *Vgosi*, uo. 243. §.: *Esau* comes de Hugosa). Azt hiszem, hogy csakis ez utóbbi nézet a helyes s a régi magyar *Isou̯* ≻ *Isó* ≻ *Izsó* nemcsak értelmére, hanem eredetére is azonos az *Esau* névvel, más szóval az *Izsó* ≺ *Isó* ≺ *Isou̯* régibb magyar **Ësou̯* ≺ *Ësau̯*-ból fejlődött. Ennek bizonyítására felhozom a következőket:

a) A Vár. reg.-ban említett *Isov* (olv. *Isou̯*) és *Esau* (olv. *Ësau̯*) „ugocsai comes" egy és ugyanaz a személy, a kit 1216-ból *Ësau̯*, 1217-ből *Isou̯* néven említ a Vár. reg.

b) Hazánkban nemcsak *Isou̯* ≻ *Isó*, hanem *Ësau̯* nevű emberek is voltak. S a mi fontos, az *Esau*(*v*) alakok mind

régebbiek az *Isoų* ≻ *Isó* alakoknál; vö. 1186-ból: *Esau* bichariensis comes; 1198-ból: *Esau* curiali comite et eodem cenadiense . . . *Esav* palatino comite (l. Melich, Szláv jöv. I, 2 index); 1217-ből: *Esau* Kovács, Index.

A gör. Ἡσαῦ (itt zsidó eredetű) az egyházi latinban a X., XI., XII. században rövid *e*-vel *Esau*-nak hangzott (a lat.-ban ragozhatatlan). Hogy a gör. *ή*-kezdetnek a latinban rövid *e* is megfelelhet, arra vö. gör. Βηθλεεμ, Ἡρώδης, Ἡσαίας = egyh. lat. *Bethlehem, Herodes, Isaias* ∾ *Esaias* stb. Ma az egyh. lat. *Ēsau*-ból *Ézsau* lett, a XII. században az egyh. alak *Esau* volt rövid *e*-vel. Ebből a magyarban *Ësaų* lett; a mikor a magyarban a szóvégi *-aų*-ból *-oų* lett (vö. 1055-ből: *monarau, munorau,* később **monorou* vö. *monoroud* OklSz.; *Mauricius* később *Mouricius* stb., l. Melich, Keresztneveink 27), akkor lett a magyar *Ësaų*-ból *Ësoų*. Minthogy pedig a szókezdő *ë*-ből *i* lett (vö. *Illés* ∾ *Illyés* ≺ *Ëllyés* ≺ lat. *Elias*; *Ilona* ≺ *Ëlëna* ≺ lat. *Helena* ∾ *Elena* stb., l. MNy. VII, 239), az **Ësoų*-ból is szabályosan *Isoų*, majd *Isó* lett. Az *s* helyén ejtett *zs* magyar *s*-ből való későbbi fejlemény.

Összefoglalva az itt kifejtetteket, az eredmény ez: gör. Ἡσαῦ ≻ egyh. lat. *Ēsau*, ebből magy. *Ësaų* ≻ **Ësoų* ≻ *Isoų* ≻ *Isó* ≻ *Izsó*. A mai egyházi magyar *Ézsau* aránylag újabb, XVI. sz. óta keletkezett az újabb egyh. lat. *Ēsau*-ból. Csak megemlítem, hogy napjainkban az *Izsó* alakot, ha jól tudom, *Izsák* egyértékeseként keresztnévül is használják. Ez azonosítás egészen újabb keletű, de hogy kitől ered, azt nem tudom.

Melich János.

Széchenyi első négy művének nyelvéről.

IV.

Széchenyi műve 146. lapján azt fejtegeti, hogy nincs fenyítő törvénykönyvünk, erre Orosz ezt jegyzi meg: „Hiszen Európának majd minden nemzetei csak épen az utolsó 50 esztendőben jutottak criminalis codexhez. Már most tekintsünk az utolsó 50 esztendei országgyűlési actainkba, mit találunk ott? „Adj! Adj! és mindig csak adj! ha pedig az ország belső elrendelésére került a szó, be sietett akkor a kormány a Rendeket haza küldeni, hogy inkább fogdossák bé az ujjonczot, szedjék bé a subsidiumot, vagy üljenek lóra! Ez az utolsó 8 Diaetáink egy-